

Anders Due:

Det var ikke med vilje

Om afsenderintention som parameter i normativ retorik

Man må ikke vildlede. Men vildledning – er det i forhold til talerens sandhedsopfattelse? Eller kritikerens? Mens argumentationsteoretikere gennem tiden flittigt har diskuteret hvornår en fejlslutning er en fejlslutning, har mange overset spørgsmålet om hvorvidt talerens intention er nok til at gøre retorikken legitim. Denne artikel ser på en række fremtrædende teories holdning til den gode vilje og sætter spørgsmålstejn ved gavnigheden af den filosofiske stringens der præger eksisterende redelighedsteorier.

JORDEN ER FLAD – det er løgn, kan de fleste blive enige om. Og at lyve er ikke redeligt, det er uetisk og udtryk for en illegitim retorik. Men hvad med dem som for mange år siden hævdede at jorden var flad? Var det illegitimt? Nogle at nutidens retoriske teoretikere ville sige at det nok var et usandt udsagn, men fuldstændig tilgiveligt og ikke uredelig retorik – fordi man ikke vidste bedre dengang. Andre ville mene at det ikke gør det bedre at man *troede* jorden var flad – for vi *ved* jo at den er rund.

Uenigheden findes også i filosofien mellem sindelagsetikken og konsekvensetikken, og forskellen er afsenderens intention. Helt firkantet formuleret mener nogle at man kun kan tale om uredelig eller illegitim retorik, hvis retor *med vilje* forsøger at lyve eller fordreje, forenkler, overdrive eller lignende. Andre ser det som ufrugtbart at skulle gætte på retors motiver og lader en dom om urede-

lighed eller manipulation hvile på en vurdering af om ytringerne har en ugunstig *effekt* for sandheden, samfundet eller en igangværende debat. Eller med andre ord: nogle kræver at retorikken skal være i overensstemmelse med bevidstheden, mens andre kræver at den skal være i overensstemmelse med virkeligheden. Dette skal forstås bredt som ikke bare et spørgsmål om sandt eller falsk, men også om rigtigt eller forkert, gavnligt eller skadeligt. Dilemmaet er åbenlyst, for den retoriske kritiker kan hverken være sikker på at kende afsenderens intention eller tingenes sande tilstand til fulde.

Nogle teoretikere diskuterer denne problemstilling åbent med hinanden, mens andre er meget tilbageholdende med at tage direkte stilling til spørgsmålet, og andre igen skriver udtrykkeligt ét, men giver alligevel indtryk af at synes noget andet. Men det må være afgørende for en normativ vurder-

ing af retoriske artefakter at man har overvejet spørgsmålet, og derfor vil jeg i denne artikel se på en række teoretikers holdning til hvorvidt afsenderintentionen skal bruges som parameter i normativ retorisk kritik. Kendetegnende for alle teorier om etisk acceptabel argumentation er at man enten *altid* skal forsøge at tage højde for afsenders intention eller at man *aldrig* må inddrage dette aspekt i en redelighedsvurdering, men jeg vil afslutningsvis sætte spørgsmålstejn ved denne enten-eller-tankegang som i praksis kan virke lige så unyttig som den i teorien er filosofisk stringent.

Legitimitet

Der er tradition for at definere god retorik som en kombination af effektivitet og legitimitet. Retorikken er altid blevet mistænkt for at være ren manipulation¹, men retori-kere har til om ikke alle, så de fleste tider påpeget at retorikken indeholder et etisk aspekt. Det er dette etiske aspekt vi skal se på i denne artikel, så med normativ retorik mener jeg i denne sammenhæng ikke god retorik i den mest overordnede forstand.

Den mest oplagte danske samlebetegnelse for etisk acceptabel retorik er nok *redelighed*. Men netop det ord er specielt knyttet til nogle bestemte teorier, så derfor vil jeg i stedet bruge det mere generelle *legitimitet*. Det er ikke målet her at give en udtømmende og præcis definition af ordet, da det dels skal kunne rumme de forskellige aspekter som de forskellige teoretikere fokuserer på, og dels skal være i stand til at spænde over begge sider i den diskussion artiklen handler om. Men *legitimitet* vil her være en samlebetegnelse der dækker over det som ikke er *illegitimt*. Og med ovennævnte forbehold

definerer jeg i denne sammenhæng illegitim retorik som retorik der vildleder, fordrejer eller forbryder sig direkte mod et givent emne eller en pågående diskussion, og som ødelægger tilhørerens eller dialogpartnerens muligheder for selv at tage stilling og komme med indvendinger.

Nyretorikken

Her skal vi først se på hvordan spørgsmålet om afsenderintentionen bliver behandlet i Perelmans nyretorik. Perelman udtrykker sig ikke altid lige klart, og hans teorier er blevet fortolket meget forskelligt. Derfor må undersøgelsen starte med en udlægning af hans teoretiske udgangspunkt og hans son-dringer mellem publikumstyper.

Et af målene med Perelmans værk var at gøre op med den traditionelle logiks tænke-måde, og en central del af dette opgør var indførelsen af begrebet *tilslutning* ('adherence') som implicerer at accepten af et argument er en gradvis størrelse. Perelman minder i den forbindelse indledningsvis om det traditionelle skel mellem *argumentatio* og *demonstratio*. Her står *demonstratio* for et ræsonnement hvor tilslutningen enten er total eller ikke eksisterer, fordi konklusionen ud fra præmisserne er tvingende nødvendig – og dermed også indlysende fra starten. At tilslutning kan gradbøjes lægger derimod op til at for eksempel et modvilligt publikum kan overbevises bare noget ad vejen, uden at det nødvendigvis er ineffektiv retorik, men tankegangen medfører også at et i forvejen velvilligt eller ligefrem overbevist publikum kan overbevises *endnu mere* end det var i forvejen.

Et helt afgørende aspekt af Perelmans nyretorik er hans opfattelse af publikum som tager udgangspunkt i den nævnte distinktion mellem logisk demonstration og retorisk argumentation. En logisk demonstrerende syllogisme som bygger på sande præmisser har en tvingende nødvendig,

1 "Spiren til mistroen mod faget er næsten ligeså gammel som faget selv." Fafner (1977), side 7. Se i øvrigt Fafner (1977), side 7-15; Lindhardt (1987), side 26-49 samt hele Fafner (1982).

sand og entydig konklusion, og derfor er den i filosofiens ideelle verden eviggyldig, uanset tid, sted – og publikum. Men et retorisk argument har ikke en indlysende sandhedsværdi på samme niveau; det har en variabel grad af evne til at skabe tilslutning. Og en central variabel som afgør argumentets evne til at skabe tilslutning er modtageren; for det samme argument kan have vidt forskellige effekter på forskellige modtagere. Derfor kan man ikke vurdere retorisk argumentation uden at tage hensyn til publikum.

Men publikum er en kompleks størrelse hos Perelman, og han argumenterer for at taleren i virkeligheden skal tage højde for en lang række publikummer på én gang – og at man alligevel ikke kan kende sit publikum nok til at være sikker på at man vælger de bedste argumenter². Derfor indføres et skel mellem det Perelman kalder det *partikulære* og det *universelle* publikum.

Partikulært og universelt publikum

Perelman gør mest ud af at forklare det universelle publikum, mens det virker uklart hvad det partikulære publikum består af. På den ene side gøres det helt klart at ethvert publikum må være talerens mentale konstruktion når Perelman definerer publikum som:

[...] *the ensemble of those whom the speaker wishes to influence by his argumentation.* [...] The audience, as visualized by one undertaking to argue, is always a more or less systematized construction.³

Men samtidig opererer Perelman implicit med en idé om et 'virkeligt' publikum: "In

real argumentation, care must be taken to form a concept of the anticipated audience as close as possible to reality."⁴ Hvis dette skal give mening, kan man opfatte det partikulære publikum som talerens konstruktion af den del af det *faktiske* publikum som han vil forsøge at påvirke⁵. Jørgensen sætter lighedstegn mellem det partikulære publikum og det faktiske publikum (eller talerens forudgående konstruktion af det): "Det universelle publikum er altid en *abstrakt konstruktion* skabt af taleren selv i overensstemmelse med hans forestilling om rationelle mennesker, mens *det partikulære publikum* sigter direkte til det faktiske publikum i den konkrete situation."⁶ Men dette strider mod Perelmans egen generelle publikumdefinition: "[...] can such an audience be defined as the group of persons the speaker sees before him when he speaks? Not necessarily. He may perfectly well disregard a portion of them [...]"⁷

Meget lettere bliver det ikke med det universelle publikum. Her er der med sikkerhed tale om en mental og abstrakt konstruktion, og det universelle publikum vil i praksis aldrig falde sammen med det faktiske publikum. Det universelle publikum er nemlig en forestilling om ethvert rationelt væsen, og en taler skal ved et universelt publikum

4 Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), side 19, orig. fremhævelse.

5 En sådan opfattelse af det partikulære publikum svarer i store træk til hvad neoaristotelikere har kaldt *target audience*, jf. for eksempel Hill (1972).

6 Jørgensen (2000), side 42, orig. fremhævelse.

7 Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), side 19. Perelmans begrebsbrug er imidlertid selvmodsigende, da han senere i en anden sammenhæng alligevel implicerer en direkte forbindelse mellem det faktiske og det partikulære publikum (Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), side 31). Crosswhite (1989), side 158, hælder til en fortolkning svarende til min hvor et partikulært publikum ikke kan sidestilles med talerens faktiske publikum, mens Walker & Sillars (1990), side 146, lægger op til at et partikulært publikum både kan være faktisk og konstrueret.

2 Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), side 17-26.

3 Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), side 19, orig. fremhævelse.

forestille sig en forsamling af alle 'normale, voksne personer'.

Men Perelman har en tendens til ikke at markere tydeligt hvornår han refererer andres synspunkter, og hvornår han fremfører sine egne. I forbindelse med det universelle publikum er der netop en sådan uklarehed når han skriver at argumenter tiltænkt et universelt publikum må være "[...] self-evident, and possess an absolute and timeless validity [...]"⁸. Dette virker som en direkte modsigelse af hans eget opgør med filosofien og logikkens syn på god argumentations konklusioner som åbenlyse og tvingende nødvendige. Men han skriver senere at det her drejer sig om *filosofiens* syn på det universelle publikum – ikke hans eget⁹.

Derfor bliver det universelle publikum altså ikke mere overmenneskeligt og universelt end taleren selv gør det til:

Everyone constitutes the universal audience from what he knows of his fellow men, in such a way as to transcend the few oppositions he is aware of. Each individual, each culture, has thus its own conception of the universal audience.¹⁰

Så selv om man rent sprogligt får det indtryk at der kun findes ét universelt publikum¹¹, er der altså uendeligt mange. Og da publikum hos Perelman udelukkende er en individuel konstruktion, kan man altså heller ikke indføre et platonisk skel mellem ét universelt publikum og de uendeligt mange opfattelser af det; hvert individ har sit 'eget' universelle publikum.

Forholdet mellem det partikulære og det

8 Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), side 32.

9 Perelman (1984), side 191. Dette kan forsvares ved at han på den foregående side indleder et afsnit med "Philosophers always claim to be addressing such an audience [...]" (Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), side 31).

10 Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), side 33.

11 'Universal' / 'univers' kommer af lat. 'unus' og 'versus': vendt mod ét punkt; sammenfattet i en enhed.

universelle publikum er noget uklart¹². Men min udlægning bliver at både det partikulære og det universelle publikum er talerens abstraktioner, at det partikulære ofte vil være inspireret af det faktiske publikum, at det universelle ofte vil være inspireret af talerens 'fellow men' (jf. cit. ovenfor), og at det partikulære publikum altid vil være en delmængde af det universelle. Endelig har Perelman selv fremhævet følgende udlægning af sin tekst som helt rigtig:

[...] the task is not, as often assumed, to address *either* a particular audience or a universal audience, but in the process of persuasion to adjust to and then transform the particularities of an audience into universal dimensions.¹³

Overtalelse og overbevisning

Perelman kobler partikulært og universelt publikum til argumentation som er henholdsvis *overtalende* og *overbevisende*. Dermed er vi nået frem til spørgsmålet om afsenderintentionen. Jeg kom ovenfor ind på skellet mellem effektiv og god retorik, og det mener Crosswhite¹⁴ at have fundet i skellet mellem partikulært og universelt publikum. Det bundes bl.a. i følgende formulering fra en senere artikel af Perelman:

12 Perelman forsøger selv at give en opsummerende forklaring (Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), side 35), men den bidrager ikke meget til forståelsen af hvordan de to forholder sig til hinanden. Han roser imidlertid også sine egne definitioner for deres uklarhed, fordi de dermed er i tråd med hans opgør mod den åbenlyse og entydige formallogik (Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), side 29).

13 Perelman (1984), side 192, orig. fremhævelse. Citatet stammer oprindeligt fra en "Report of the Committee on the Nature of Rhetorical Invention", redigeret af Lloyd F. Bitzer og Edwin Black, jf. noterne til Perelman (1984).

14 Crosswhite (1989), side 157.

The universal audience that one seeks to convince must necessarily include the orator himself, who is the principal judge of the value of his arguments. This is the reason why such a discourse must be sincere, honest, and cannot consist of a manipulation of the audience. [...] I manage to distinguish manipulative discourse from that which addresses itself to reason, conceived as universal audience, and which cannot be deceptive (although it might be mistaken).¹⁵

Det vil sige at illegitim retorik for Perelman kun kan udøves for et partikulært publikum; hvis man henvender sig til et universelt publikum vil man også altid henvende sig til sig selv; og sig selv kan man ikke manipulere med. Dermed bliver afsenderens intention afgørende for en vurdering af retorisk legitimitet. Man kan tage fejl, skriver han, men at man for mange år siden belærte hinanden om at jorden er flad, ændrer ikke på at man har henvendt sig til et universelt publikum og på den måde forsøgt at overbevise frem for at overtale.

Det er i den sammenhæng afgørende at det ikke er relevant hvorvidt man rent faktisk *har* formået at overbevise frem for bare overtale; Perelman taler ikke om selve den retoriske effekt, men bruger konsekvent ord som 'aim at', 'claim validity for' og 'presume to gain adherence of', så det kun er et spørgsmål om *intentionen* bag ens forsøg på at opnå tilslutning:

[...] even the most conscientious writer can do no more than submit to the test of facts, to his readers' judgment. In any case he will have done all he can to *convince*, if he thinks he is validly addressing such an audience.¹⁶

15 Perelman (1984), side 194.

16 Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), side 28, orig. fremhævelse.

Kritik af Perelman

Denne fortolkning af Perelmans ofte lidt uklare begreber bliver bekræftet hvis man ser nærmere på de diskussioner som hans nyretorik har affødt blandt fagfæller, og som Perelman også selv har kommenteret.

I artiklen "Perelman and the Fallacies" retter Frans H. van Eemeren og Rob Grootendorst et angreb mod Perelmans nyretorik. Helt overordnet går deres kritik på at Perelmans retoriksyn er for relativistisk, og det ses fx her hvor de anfægter hans omtale af de to traditionelle fejlslutninger¹⁷ *ad hominem* og *petitio principii*:

The few remarks about some specific fallacies that are made show that Perelman considers 'bad faith' to be a distinctive feature of committing a fallacy. A bad argument differs from a good one because an (in itself) sound rhetorical technique is deliberately used in bad faith.¹⁸

Perelman skriver bl.a. at *ad hominem* sagtens kan være fuldstændig rationel argumentation¹⁹ fordi den anvender præmisser der kun kan forventes accepteret af et partikulært publikum: "[...] arguing *ad hominem* means starting from the audience's opinions concerning facts and values."²⁰ Dette bygger på den antagelse at argumentation altid tager udgangspunkt i elementer som parterne allerede er enige i²¹, og disse 'starting points' handler en stor del af *The New Rhetoric* om. Men van Eemeren & Grootendorst er tydeligvis imod denne tankegang, selv om de ikke direkte gendriver Perelmans synspunkter.

17 Når jeg her og især senere i denne artikel skriver 'fejlslutning', skal det forstås i den brede, varierende betydning af det engelske 'fallacy' - og ikke i den snævre betydning af en logisk brist i et ræsonnement.

18 van Eemeren & Grootendorst (1995), side 125.

19 Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), side 111.

20 van Eemeren & Grootendorst (1995), side 127.

21 Det er præcis samme tanke der er grundlaget for Toulmins argumentationsteori (Toulmin 1974).

Mere direkte bliver van Eemeren og Grootendorst i deres kritik at Perelmans universelle publikum. For det første opfatter de – modsat Perelman selv – hans taksonomier og definitioners tvetydighed som en svaghed, ikke som en styrke, fordi de "[...] prevent unequivocal application of their theory to the analysis of argumentation."²²

Ikke desto mindre udlægger de ham korrekt når de skriver at den samme argumentation kan være fornuftig og forsvarlig ('sound') i én situation og ikke i en anden, fordi det er afhængigt af det publikum den sigter mod. Men de hævder med det udgangspunkt at teorien er så relativistisk at den ikke kan anvendes i nogen form for normativ bedømmelse:

[...] the standard of reasonableness is extremely relative. [...] According to Perelman and Olbrechts-Tyteca, each individual is free to choose his or her own universal audience, so this only shifts the source of variation from the listeners to the speakers.²³

Dermed vender van Eemeren og Grootendorst sig i virkeligheden mod Perelmans sindelagsetiske tilgang. De opfatter det universelle publikum som en størrelse taleren frit kan vælge udformningen af, og derfor kan han – når han har *valgt* et velvilligt universelt publikum – med god samvittighed argumentere præcis som han alligevel havde tænkt sig, fordi Perelman godkender argumentation som sigter mod dette selvvalgte universelle publikum. Hvis man udfolder van Eemeren og Grootendorsts tanke, betyder dette også at kritikeren ikke har en chance for at kalde argumentationen illegitim fordi taleren med god ret kan hævde at argumentationen virkelig sigter mod *hans* universelle publikum.

Crosswhite svarer på van Eemeren og

Grootendorsts kritik med et helhjertet forsvaret for Perelmans nyretorik. Hans første punkt er at det slet ikke var Perelmans mening at skabe en utvetydig og eviggyldig teori; i tråd med Perelmans motivationsorienterede tankegang giver Crosswhite en historisk-biografisk redegørelse for baggrunden for *The New Rhetoric*. Hans pointe er at Perelman aldrig har forsøgt at grundlægge en argumentationsteori som den van Eemeren og Grootendorst anklager den for ikke at være – og at Perelman slet ikke mener man kan skabe en teori "[...] from which it is possible to deduce incontestable interpretations and evaluations of arguments."²⁴ Her supplerer Tindale forsvaret af Perelman i forhold til van Eemeren og Grootendorsts bemærkning om at argumentation kan være god i én situation og dårlig i en anden:

If, quite hypothetically, two cases were identical (in context: audience, locale, etc.) then the argumentation *would be* sound or not in both. [...] Should the concern be that *bad* reasoning will be accepted in one case and not in another case, then this overlooks the role of the universal audience to reject bad reasoning in any case in which an appeal is made to it.²⁵

Spørgsmålet om fejlslutninger affærdiger Crosswhite også med henvisning til Perelmans intention: "Perelman's aim is to establish the *possibility* of rhetorical reasoning, not to catalogue its failures."²⁶

Herefter kommer Crosswhite med en fuldstændig afvisning af relevansen af van Eemeren og Grootendorsts beskyldninger om relativisme:

Now, in principle van Eemeren and Grootendorst are right. A person might construct, for some unfathomable purpose, a completely private, completely mad, and

22 van Eemeren & Grootendorst (1995), side 122.

23 van Eemeren & Grootendorst (1995), side 124.

24 Crosswhite (1995), side 137.

25 Tindale (1999), side 96, orig. fremhævelse.

26 Crosswhite (1995), side 141, orig. fremhævelse.

for most purposes completely useless universal audience. However, there are great costs in doing so—insanity, literal idiocy, and so on. [...] There is simply no sense or purpose in anyone's just "choosing his or her own universal audience," and describing *The New Rhetoric's* concept of universality this way seems willfully obtuse.²⁷

Her vil jeg give Crosswhite helt ret i at det for taleren ikke giver mening at skabe et ubrugeligt universelt publikum, fordi det jo ikke vil have nogen stor gennemslagskraft i praksis, hvis man kun sigter mod et ekstremt velvilligt universelt publikum. I øvrigt vil der jo også efter Perelmans standarder være tale om en form for illegitim retorik hvis taleren helt bevidst konstruerer et universelt publikum som kan tænkes at acceptere en manipulerende retorik, fordi man dermed ikke selv som del af det universelle publikum kan overbevise. Med andre ord mener jeg at taleren selv ved at tale til et universelt publikum i høj grad kan sikre sig at han argumenterer legitimt – hvis han altså vil det.

For kritikeren, derimod, er det problematisk at det universelle publikum er talerens individuelle konstruktion. Her er vi i virkeligheden tilbage i det dilemma jeg omtalte i starten: hvordan kan man vide hvad taleren har tænkt på? Talerens egen konstruktion af sit universelle publikum i en given situation kan jo aldrig rekonstrueres af en kritiker, og derfor vil man være nødt til at resignere hvis en taler hævder at han faktisk *forsøger* at overbevise det universelle publikum han forestiller sig. Et klassisk eksempel er Hitlers retorik som mange gerne har villet give en entydig grund til var dybt illegitim. Her må det med Perelman stå og falde med spørgsmålet om hvorvidt Hitler vitterlig forsøgte at overbevise et universelt publikum samtidig med at han, naturligvis, overtalte et kolossalt partikulært publikum. Og

27 Crosswhite (1995), side 142.

her er der vel grund til at forestille sig at Hitler ikke indregnede jøderne i sin forestilling om 'alle rationelle væsener'?

Pragmadialektikken

Udgangspunktet for en diskussion af legitim retorik er et helt andet i *pragmadialektikken* som først og fremmest forbindes med van Eemeren og Grootendorst. Deres pragmadialektik fokuserer først og fremmest på læren om fejlslutninger og lægger ud med at afvise den traditionelle definition af en fejlslutning som et argument der lader til at være gyldigt, men som ikke er det²⁸. Desuden er pragmadialektikken en reaktion mod de mere relativistiske samtidige fejlslutningsteorier. For eksempel tager Minot udgangspunkt i en holdning svarende til Perelmans hvor et argument kan være en fejlslutning i én sammenhæng og et helt fornuftigt ræsonnement i en anden. Vinklen er her retorisk og kontekstuel frem for logisk og universel. Minot gennemgår en række af de klassiske *ad-fejlslutninger* og argumenterer for at de enkelte argumenter ud fra de traditionelle definitioner kan være legitime såvel som illegitime – afhængigt af konteksten. Og i det syn ligger også en opfattelse af at selve fejlslutningsbegrebet egentlig ikke kan bruges til så meget når en fejlslutning alligevel ikke altid er en fejlslutning. Men en sådan gradbøjning af fejlslutningernes legitimitet ser van Eemeren og Grootendorst som uholdbar. Om teoretikere med denne mere relativistiske indgangsvinkel skriver de:

28 van Eemeren m.fl. (1996), side 70. van Eemeren og Grootendorst finder ikke at de mange varianter af de klassiske fejlslutninger stemmer med definitionen. Som eksempel gives bl.a. at nogle traditionelle fejlslutninger som *ad baculum* slet ikke kan kaldes argumenter og at *petitio principii* logisk set slet ikke er ugyldigt (van Eemeren & Grootendorst (1992), side 102).

They claim, for example, that *tu quoque* [...], *slippery slope* [...], or *composition and division* [...] need not always be condemned as malpractices, but can be perfectly legitimate arguments. In our opinion, referring to mitigating circumstances which make a fallacy no fallacy after all only creates new and serious problems. As each case then has to be examined on its own merits, the identification and detection of fallacies becomes [sic] very much ad hoc and it becomes extremely difficult, if not impossible, to develop a general and workable method for distinguishing between fallacious and nonfallacious arguments.²⁹

Den mere kontekstafhængige bedømmelse bliver altså afvist – ikke fordi den er urimelig – men fordi det ville være besværligt at vurdere ethvert argument på dets egne præmisser. Her kan man spørge om ikke van Eemeren og Grootendorsts argumentation falder ind under det som man i den traditionelle fejlslutningslære kalder for *argumentum ad consequentiam*?³⁰

Pragmadialektikkens idé

Det er van Eemeren og Grootendorsts mål at udvikle en ny fejlslutningsteori med normer for god og dårlig argumentation og klare kriterier for hvornår disse normer er overholdt. Denne teori kalder de for pragmadialektik, og om teoriens navn forklarer de:

The dialectical aspect consists of two parties who attempt to resolve a difference of opinion by means of a methodical

29 van Eemeren & Grootendorst (1992), side 103, note 10. Citatet drejer sig ikke specifikt om Minots holdning, men om en tilsvarende hos tre andre teoretikere.

30 "The argumentum *ad consequentiam* [...] is a fallacy in which unfavorable light is cast on a factual thesis by pointing out its possible consequences, without the rightness of the thesis itself being disputed." (van Eemeren m.fl. (1996), side 69).

exchange of moves in a discussion. The pragmatic aspect is represented by the description of the moves in the discussion as speech acts.³¹

Denne forklaring kræver en uddybning.

For det første ligger der i det dialektiske et vist opgør med retorikken: "[...] rhetoric refers to the art of influencing an audience by effective speech and dialectic to the art of resolving differences by means of regulated disputation [...]"³². Set i forhold til det førnævnte klassiske skel mellem effektiv og legitim retorik, reducerer van Eemeren og Grootendorst her retorikken til først og fremmest at være et spørgsmål om effektiv kommunikation – og man fornemmer også at når de taler om at påvirke et publikum, er det ikke et universelt publikum som det Perelman taler om, men snarere det faktiske publikum³³.

For det andet formulerer van Eemeren og Grootendorst området for deres egen teori: argumentation som har til mål at fjerne en meningsforskel. Denne form for diskurs kalder de under ét for *kritisk diskussion*³⁴.

For det tredje ligger der en pragmatisk holdning til argumentation i van Eemeren og Grootendorsts teori – den kritiske diskussions elementer opfattes som talehandlinger. Dette skal ses i forhold til for eksempel Perelman og Toulmin som ifølge pragmadialektikerne helt ignorerer de pragmatisk aspekter ved argumentation³⁵. Van

31 van Eemeren & Grootendorst (1992), side 10.

32 van Eemeren & Grootendorst (1992), side 5, note 5.

33 Jf. også Jørgensen (1995).

34 I den forbindelse skriver de at det er vigtigt at man kun anvender teorien på netop den slags argumentation, men de medgiver også at diskurs i praksis sjældent er entydigt orienteret mod en resolution. I de tilfælde hvor der er tvivl, anbefaler de at man tolker artefaktet som en del af en kritisk diskussion.

35 van Eemeren & Grootendorst (1992), side 3-5. Reelt er van Eemeren og Grootendorsts pragmadialektik – på trods af navnet – dog væsentligt mere dialektisk end pragmatisk.

Eemeren og Grootendorst sonderer mellem det de kalder *kommunikativ effekt* og *interaktionel effekt*³⁶ hvilket de opfatter som en forbedret version af den traditionelle talehandlingsteoris skel mellem henholdsvis *illokution* og *perlokution*³⁷.

De 10 bud

Med dette udgangspunkt gennemgår van Eemeren og Grootendorst en lang række områder hvor deltagere i en kritisk diskussion kan begå fejl. Disse fejlslutninger er brud på god skik for argumentation, men hvor uetiske de er, bliver lidt uklart. Van Eemeren og Grootendorst skriver ganske vist at "[...] committing a fallacy is not automatically considered to be tantamount to unethical conduct."³⁸ Men samtidig er det afgørende for pragmadialektikkens værdi om man kan bruge dens forskrifter som retningslinier for legitim argumentation, og netop det er jo van Eemeren og Grootendorsts åbenlyst normative mål med teorien.

Alle overvejelserne opsummeres i 10 regler for kritisk diskussion. I forhold til spørgsmålet om intentionen som vurderingsparameter er der ingen grund til at gå i dybden med de enkelte regler³⁹, for van Eemeren og Grootendorst skriver intet om betydningen af sindelaget. Dette er et udtryk for at intentionen slet ikke spiller nogen rolle.

I en metodologisk instruktion i den rette måde at behandle retoriske artefakter stilles

fire krav. Det første – og mest interessante i denne sammenhæng – er *eksternalisering*.

Whereas the motives people may have for holding a position might be different from the grounds they offer and accept in its defense, what they can be held committed to is not so much their actual position, but the position they have expressed in the discourse, whether directly or indirectly. [...] The study of argumentation should not concentrate on the psychological dispositions of the people involved in an argumentation, but on their externalized – or externalizable – commitments.⁴⁰

Og i forbindelse med omtalen af de pragmatisk aspekter skriver van Eemeren og Grootendorst om *vellykkethedsbetingelserne* ('felicity conditions') for talehandlinger at det kan være svært at vide om taleren opfylder betingelserne for overhovedet at udføre en talehandling. Men man må altid bare hænge taleren op på hvad han har sagt; det vil sige tage det for pålydende og ignorere en mistanke om uoprigtighed:

It is important to realize that the responsibility conditions do not imply that the speaker need always be sincere: He may be lying and think something quite different from what he says, but even then he is committed to what he has said and, consequently, the listener can hold him to his word.⁴¹

Denne opfattelse strider dog mod van Eemeren og Grootendorsts teoretiske fundament; Austin er noget mere grundig i sine overvejelser om oprigtighed, og han stiller blandt andet følgende vellykkethedsbetingelser:

Where, as often, the procedure is designed for use by persons having certain

36 van Eemeren & Grootendorst (1992), side 26-27.

37 Se Austin (1975), side 109-120.

38 van Eemeren & Grootendorst (1992), side 105.

39 I enhver anden sammenhæng ville det være interessant at diskutere ordvalget i især regel nummer 8 som foreskriver at argumentation skal være formelt gyldig ('logically valid'). Her lader pragmadialektikken til alligevel at bekende sig til den formallogiske tradition den forsøger at gøre op med. Se også van Eemeren m.fl. (1996), side 284, note 23.

40 van Eemeren m.fl. (1996), side 276-277.

41 van Eemeren & Grootendorst (1992), side 32.

thoughts or feelings, or for the inauguration of certain consequential conduct on the part of any participant, then a person participating in and so invoking the procedure must in fact have those thoughts or feelings, and the participants must intend so to conduct themselves [...]⁴²

Hvis taleren ikke har de tanker eller følelser, er talehandlingen ganske vist ikke mislykket som når man simpelt hen ikke har de formelle forudsætninger for at gennemføre den ('misfires'), men den er stadig ikke vellykket: "[...] the act *is* achieved, although to achieve it in such circumstances, as when we are, say, insincere, is an abuse of the procedure."⁴³ Det vil sige at hvor Austin gør det rigtige sindelag til et krav for vellykkethed, fokuserer van Eemeren og Grootendorst på de ydre og mere konkret observerbare omstændigheder (for eksempel at man skal være præst for at kunne vie et par i en kirke).

Som nævnt er området for van Eemeren og Grootendorsts pragmadialektik den kritiske diskussion. Men denne genre gøres til et ideal for andre teksttyper som for eksempel debat, selv om der her er tale om to debattører og en tredjepart hvor de debatterende parter ifølge Jørgensen⁴⁴ ikke nødvendigvis behøver at fjerne en meningsforskel for at gøre genren meningsfuld. I det pragmadialektiske fokus på den rene dialektiske søgen efter enighed bliver andre og mindre idealistiske dialogtyper gjort til andenrangs-kommunikation – men det vil den canadiske filosof Douglas Walton ændre på.

Waltons selvmodsigelse

Udgangspunktet for Waltons mere relativistiske og pluralistiske pragmadialektik er dog stadig van Eemeren og Grootendorst.

42 Austin (1975), side 15.

43 Austin (1975), side 16.

44 Jørgensen kalder debatgenren for *trialogisk* kommunikation selv om 'dia' i *dialogisk* ikke betyder to.

Men han tager afstand fra deres fejlslutningsbegreb som han kritiserer for at omfatte alt for mange former for småfejl i argumentationen. Walton bruger til det formål en opdeling af argumentation i tre typer:

[...] (1) those that are reasonable arguments, (2) those that are weak or inadequately supported arguments, and (3) those that are fallacious. The problem with the view of van Eemeren and Grootendorst is that it sees all violations of the rules of a critical discussion as fallacious.⁴⁵

Walton ser det som et problem i van Eemeren og Grootendorsts teori at den ikke skelner mellem kategori 2 og 3. For ham er en fejlslutning "[...] not just any error, lapse, or blunder in an argument. It is a serious error or tricky tactic [...]"⁴⁶. Walton ønsker dermed et snævrere fejlslutningsbegreb hvor det virkelige er en alvorlig sag at begå en fejlslutning – i modsætning til van Eemeren og Grootendorsts regler der er så idealiserede at næsten hvad som helst kan ses som et brud på en af de ti regler for kritisk diskussion.

I stedet for som van Eemeren og Grootendorst kun at koncentrere sig om den kritiske diskussion opregner Walton en hel række af forskellige dialogtyper⁴⁷ der alle har en vis berettigelse som kommunikation: 'critical discussion', 'negotiation', 'inquiry', 'quarrel', 'information-seeking dialogue' og 'deliberation'. Disse typer spænder over et vidt spektrum af kommunikation inden for en bred persuasioforståelse. Tanken med dialogtyperne er at en ytring skal vurderes i forhold til den dialog den indgår i, og dermed bidrager opdelingen til Waltons ønske om at gøre fejlslutninger mere kontekstafhængige

45 Walton (1995), side 16. Se også en grafisk fremstilling i Walton (1995), side 260, fig. 11.

46 Walton (1995), side 15.

47 Dialogtyperne og deres indbyrdes forhold har løbende ændret sig i Waltons forskellige værker (jf. Jørgensen (1995)), men her går jeg ud fra præsentationen i Walton (1995).

end de er i van Eemeren og Grootendorsts forståelse. Selv om debat i sin retoriske grundsituation adskiller sig fra de andre dialogtyper, har den dog ikke fået sin egen kategori; i stedet defineres den som en blanding af en kritisk diskussion og et skænderi⁴⁸.

Når Walton skriver om fejlslutninger, antyder hans ordvalg at man i bedømmelsen af en ytring må tage højde for retors sindelag. Han opstiller for eksempel i en tjekliste 11 spørgsmål som skal sikre at kun regulære fejlslutninger og ikke småfejl og svage argumenter bliver bedømt som fejlslutninger, og her lyder et af spørgsmålene: "Was the technique used as a calculated tactic of deception by its proponent?"⁴⁹. Gennemgående bruger han ord som 'tactic', 'underlying systematic error' og 'deceptive'⁵⁰. Og med henvisning til sin teoris pragmatisk natur skriver Walton: "Whether the argument is or is not fallacious, according to this approach, always depends on what the purpose of the discussion is supposed to be."⁵¹

Dette står imidlertid i kontrast til hans eksplicitte stillingtagen til spørgsmålet om afsenders intention som kriterium for fejlslutninger. Han anerkender at der er tale om et reelt dilemma, men han er nu ikke i tvivl:

The occurrence of a fallacy in argumentation should not be equated (necessarily, or in a one-to-one correspondence) with the existence of an *intent to deceive* by one of the arguers. Such a naive and unsupportable kind of psychologism would make the critical evaluation of fallacies as failures to meet normative standards of correct

argumentation unworkable. Instead, a fallacy should be defined as a technique of argumentation used in a way that strongly goes against the *collective goal or purpose* of a cooperative dialogue.⁵²

Som hos van Eemeren og Grootendorst er en vigtig grund til denne position at kritikere ns uvidenhed om talerens sindelag gør fejlslutningsteorien 'unworkable'; at gisne om retors intention bliver psykologistisk og ubrugeligt.

I citatets sidste del introduceres et andet argument som på én gang er nyt og gammelt: fejlslutningen er brugt af et argument som går imod et fælles mål: "What is important, then, is not the particular arguer's purpose but the purpose of the dialogue as a whole."⁵³ I denne anskuelse kommer der altså en særlig intention i spil; ikke talerens intention, men *dialogens hensigt*, og Walton lader ikke til at mene at det bliver en psykologisme når *denne* hensigt skal formuleres for at fungere som parameter i normativ retorik.

Redelighedsteorierne

Dette sidste afsnit er koncentreret om de nyere danske teorier hvor begrebet *redelighed* er centralt; først Jørgensen og Onsbergs implicite opgør med bl.a. pragmadialektikken, og herefter Mikkelsens formidlingsetiske betragtninger.

Jørgensen og Onsberg

Jørgensen og Onsbergs *Praktisk argumentation* er først og fremmest en lærebog i argumentationsanalyse, og forfatterens holdning

48 Walton (1995), side 126-127.

49 Walton (1995), side 263.

50 "tactic [...] a method that you use to achieve something [...]"; "systematic [...] based on carefully organized methods [...]"; "deceptive [...] deliberately intended to make someone believe something that is not true [...]" (Longman Dictionary of Contemporary English (1995)).

51 Walton (1995), side 254.

52 Walton (1995), side 272, mine fremhævelser.

53 Walton (1995), side 271. Dette er nyt i forhold til for eksempel van Eemeren og Grootendorst, men i en større sammenhæng er tankegangen direkte knyttet til den utilitarisme som blandt andet John Stuart Mill talte for allerede i midten af 1800-tallet.

ger til redelighed og afsenderintention har derfor mere karakter af korte konstateringer sidst i bogen end af egentlige videnskabelige diskussioner. Når jeg alligevel vælger at inddrage værket her, er det dels fordi det – omend implicit på grund af lærebogsgenren – tager stilling til mange af teoretikerne fra denne artikel, dels fordi det udtrykker en klar holdning som er i tråd med en moderne, retorisk redelighedsforståelse. Her skal vi først se på deres overordnede forståelse af god argumentation og herefter dykke ned i deres redelighedsbegreb.

Spørgsmålet om redelighed tager udgangspunkt i det overordnede spørgsmål om hvad god argumentation er. Først diskuteres de to synspunkter at god argumentation må være *korrekt* og *effektiv*.

At argumentation skal være *korrekt* for at være god, afviser Jørgensen og Onsberg. Her er der tale om relativt ukontroversielt opgør med formallogikken; traditionel logik styres af sikker viden og sand erkendelse hvor konklusionen altid er en nødvendig følge af sande præmisser, men det er ikke nogen stor hjælp når man har at gøre med praktisk argumentation hvor man arbejder med sandsynligheder, følelser og meninger, og hvor spørgsmålet går på godt eller dårligt frem for sandt eller falsk. Også pragmatialektikkens regler for kritisk diskussion afvises med den begrundelse at de netop kun gælder for kritisk diskussion. Heller ikke *effektiv* argumentation er ifølge Jørgensen og Onsberg nødvendigvis synonymt med god argumentation. Dette bunder i en opfattelse af at argumentation skal ses i en total kontekst; hvad der er effektivt i øjeblikket er ikke altid ønskeligt i en større sammenhæng, og det kan oven i købet være ineffektivt på længere sigt.

Derfor forkaster Jørgensen og Onsberg korrekthed og effektivitet som parametre for god argumentation og bekender sig herefter til en perelmansk kvalitetsforståelse:

Vort indledende spørgsmål om hvad god argumentation er, kan altså ikke besvares entydigt. Argumentation må hver gang vurderes i den konkrete sammenhæng. [...] Det der er godt i én kommunikationssituation, kan være dårligt i en anden.⁵⁴

Alligevel giver Jørgensen og Onsberg et bud på to andre kvaliteter som er kendetegnende for god argumentation: den skal være *interessant* og *redelig*.

At god argumentation skal være interessant, kan synes åbenlyst, men det er ikke et krav man har beskæftiget sig meget med i argumentationsteorien. Selvfølgelig er det til dels endnu en reaktion på den formelle logik hvor man kan formulere en fuldstændig korrekt og redelig ytring uden at det af den grund er interessant. Men det er også et konstruktivt udkast til en konkretisering af begrebet. Ud over at man rent sprogligt bør forsøge at formidle sine argumenter så godt som muligt, skal der også være noget *nyt* eller *kontroversielt* i argumentet. Det nye i argumentation kan være noget så simpelt som nye oplysninger der automatisk vækker interesse og har relevans for modtageren, mens det kontroversielle⁵⁵ hænger sammen med Jørgensen og Onsbergs begreb *platheder*. En plathed er kendetegnet ved at være komplet ukontroversiel, og dens sproglige modsætning er derfor utænkkelig. Endelig er interessant argumentation karakteriseret ved ikke at indeholde for mange overflødige

54 Jørgensen & Onsberg (1999), side 93.

55 I forbindelse med omtalen af kontroversiel argumentation gør Jørgensen og Onsberg implicit op med tanken om at man skal henvende sig til et universelt publikum, og lader forstå at det kan være tilstrækkeligt at sigte mod et partikulært publikum (se afsnittet ovenfor om Perelmans nyretorik): "[Erhard Jakobsen] sorterede grupper af vælgere fra og afskrev muligheden for at vinde deres tilslutning. [...] I dette tilfælde kan vi ikke se noget galt i den kontroversielle facon." (Jørgensen & Onsberg (1999), side 95).

ekspliciteringer af belæg og hjemler der allerede er enighed om⁵⁶.

Redelig argumentation

I mit aktuelle ærinde er redelighedsbegrebet det interessante i Jørgensen og Onsbergs opfattelse af god argumentation:

Ved uredelig argumentation forstår vi argumentation hvor afsender søger at vinde tilslutning ved at bringe modtager i en vildfarelse. [...] Det er afgørende om kommunikationsforholdet er *symmetrisk* eller *asymmetrisk*.⁵⁷

I en symmetrisk kommunikationssituation har parterne et ligevægtigt forhold mht. ressourcer og et delt ansvar for kommunikationen og dens redelighed. I et asymmetrisk⁵⁸ forhold er der derimod en uligevægt hvor én af parterne sidder inde med særlige ressourcer som for eksempel viden eller anseelse, og her er det især den ressourcestærke parts ansvar at udøve en redelig retorik.

Redelig retorik defineres som det der ikke er uredeligt, og det som er uredeligt kan være bl.a. løgn, fortielse, overdrivelse, forenkling, udskiftning, syndebukargumentation og eristik. Som i Waltons artikel peger ordvalget her generelt på en sindelagsetisk holdning, men her kommer der også i et enkelt tilfælde en klar udmelding frem: "En fortielse er ikke nødvendigvis uredelig, men den bliver det hvis afsender *bevidst* udelader noget som ville afholde modtager fra at tilslutte sig."⁵⁹ I modsætning til Walton er der ingen tvivl om holdningen her: afsenderens

intention er en afgørende parameter i bedømmelsen af retorisk legitimitet for Jørgensen og Onsberg. Desværre bliver synspunktet præsenteret i en lærebog hvor der ikke er fundet plads til en yderligere diskussion – eller et svar på hvordan kritikerens skal kunne gætte hvad retor har tænkt i talesituationen. Jørgensen og Onsberg medgiver at "Det er oftest umuligt at dokumentere hvad afsender har tænkt og villet, og det lader sig sjældent afgøre præcis på hvilket grundlag modtager har givet sin tilslutning"⁶⁰. Og netop det er Jan Foght Mikkelsens største anke mod Jørgensen og Onsbergs forståelse af redelighed.

Mikkelsens formidlingsetik

Målet for Mikkelsen er at udvikle en etik om strategisk kommunikation. Udgangspunktet er det i retorisk sammenhæng ukontroversielle synspunkt at "En afsender er moralsk forpligtet til at kommunikere 'redeligt' eller ikke-manipulerende."⁶¹ Og netop retorikken i en bred forståelse⁶² er den optik Mikkelsen benytter sig af⁶³. Men i modsætning til de andre teoretikere har Mikkelsen særligt fokus på massekommunikation, og han koncentrerer sig ikke særligt om skriftlig kommunikation som Perelman eller direkte dialog som van Eemeren og Grootendorst samt Walton, men om et bredere spektrum af medier der for eksempel omfatter tv og reklamekampagner i deres helhed.

Mikkelsen bruger Jørgensen og Onsbergs redelighedsbegreb som grundlag for sin

56 Dette er helt i tråd med både Toulmin (1974) og Perelman (1969) som vægter argumentationens 'starting points' højt.

57 Jørgensen & Onsberg (1999), side 97, orig. fremhævelse.

58 Se også Waltons brug af begrebet asymmetri (Walton (1995), side 113-114).

59 Jørgensen & Onsberg (1999), side 98, min fremhævelse.

60 Jørgensen & Onsberg (1999), side 99.

61 Mikkelsen (2002), side 10.

62 Mikkelsen ser Jørgensen og Onsbergs retorikopfattelse som for snæver, bl.a. på grund af hans (mis-)forståelse af påstanden om at retorik og argumentation er dialogisk (Jørgensen & Onsberg (1999), side 10). Se Jørgensen & Onsberg (1999), side 100 og Fafner (1977), side 43-44.

63 Mikkelsen (2002), side 51-53.

egen definition af redelighed⁶⁴. Redelighed er et udelukkelsesbegreb, og derfor bliver det vigtige at definere det uredelige: "[...] al uigennemskuelig argumentation og alle uigennemskuelige virkemidler som *vildleder*."⁶⁵ Vægten på det vildledende er helt i tråd med Jørgensen og Onsbergs definition ('vildfarelse', se ovenfor). Og som hos Jørgensen og Onsberg spiller modtagerens muligheder for at gennemskue argumentationen en stor rolle; det er den uigennemskuelige manipulation der er problemet, og den kan for eksempel have form af løgn, fortielse, fordrejning, suggestion med mere. Mikkelsens syn på relativisme, saglighed, følelsesappeller og meget andet ligger tilsvarende så tæt på Jørgensen og Onsbergs opfattelse at jeg vil lade lighederne være og i stedet vende mig mod de store forskelle der er i tankerne om redelighed.

Hvis intention?

Mikkelsens største kritikpunkt ved Jørgensen og Onsbergs redelighedsbegreb er som nævnt spørgsmålet om intentionen:

[...] [Jørgensen og Onsberg] lægger for stor vægt på afsenders bevidst vildledende intention [...]. En mere konsekvensetisk (og mindre sindelagsetisk) samt en mere modtagerorienteret (og mindre afsenderorienteret) beskrivelse af uredelighed bør derfor i højere grad indbefatte ikke-intenderet vildledning.⁶⁶

Problemet er ifølge Mikkelsen at man sjæl-

64 Grunden til at Mikkelsen tager sit udgangspunkt her er følgende: "Jeg er ikke støt [sic] på lignende 'argumentationsetiske' begreber eller overvejelser andre steder [...] hverken i Danmark eller i øvrigt.". Denne artikels tværsnit af argumentationsteoriens holdninger til legitimitet i retorik skulle nu gerne vise at disse begreber og overvejelser findes andre steder end i Jørgensen & Onsberg (1999).

65 Mikkelsen (2002), side 78, min fremhævelse.

66 Mikkelsen (2002), side 80.

dent har en chance for at kende afsenderens sindelag og modtagerens bevæggrunde for eventuelt at tilslutte sig. Her bliver der – som hos van Eemeren og Grootendorst – argumenteret mod den sindelagsetiske holdning ud fra ønsket om teoriens praktiske anvendelighed for kritikeren, snarere end ud fra en overbevisning om at udgangspunktet egentlig er forkert:

Hvordan noget man som analytiker ikke har mulighed for at vide noget om, nemlig afsenders mentale tilstand i produktionsøjeblikket, kan være kriteriet på uredelighed, er en gåde. [...] Når man lægger afsenders bevidste hensigt til grund for at vurdere om en tekst er uredelig, bliver det nærmest umuligt at vurdere noget som uredeligt [...]. Og hvis det ikke kan sandsynliggøres at det er gjort med vilje, kan man ikke hævde at afsender er (bevidst) uredelig, og altså foreligger der ikke uredelighed. En absurd situation som på forhånd vil 'frikende' de fleste afsendere på grund af det næsten umulige i at dokumentere eller bare sandsynliggøre at der er tale om forsæt og ond vilje.⁶⁷

Mikkelsen afviser altså den sindelagsetiske vinkel på redelighed fordi den ikke giver kritikeren tilstrækkelig mulighed for at straffe uredelighed.

Ifølge det dilemma jeg stillede op i starten af denne artikel, må Mikkelsen altså – når nu han ikke vil gætte på afsenderens intention – i stedet hævde at han kender sandheden; det vil sige hvad der er godt og dårligt for modtageren. Det afviser han imidlertid fuldstændig i afsnittet *Hvorfor er grundlaget for en redelighedsvurdering ikke sandheden?* med en pluralistisk sandhedsopfattelse:

De efterhånden flere og flere eksperter er sjældent enige om ret meget. Derfor er

67 Mikkelsen (2002), side 109-110.

mange (også videnskabelige) sandheder i strid med hinanden – hvad der på ingen måde udelukker at de kan være sande.⁶⁸

Det vil sige at en kritiker ikke behøver at kende *sandheden* som sådan for at kunne bedømme om en tekst er uredelig. Dette princip synes Mikkelsen dog at fravige i sin analyse af en undervisningsvideo om aids, *Aldrig mere uden!*. Her baserer han i høj grad sin kritik på en forestilling om *den sande risiko* for at få aids for på den måde at kunne tale om bl.a. *overdrivelse* og *suggestion*. Disse domme bunder i vid udstrækning mere i en opfattelse af en sandhed (og en fordrejning af den) end blot spørgsmålet om hvordan videoen fungerer retorisk.

I stedet for afsenders intention introducerer Mikkelsen *tekstens intention*. Tanken er ikke ukendt i andre faggrene: man adskiller teksten fra dens ophav, så i det øjeblik en artikel er skrevet, en tale er holdt eller et tv-program er produceret, spiller retorens hensigt ikke længere nogen rolle. I stedet træder tekstens intention som ikke bare er en videreførelse af retors hensigt, men den måde retor har fået udtrykt sig:

Enhver tekst rummer [...] en tekststrategi eller styringsmekanik, en form for uundgåelig tekstlig subjektivitet eller intentionaltitet. Dvs. en tekstlig impliceret afsender som ikke nødvendigvis er identisk med den virkelige afsender, men dog et produkt af de valg den virkelige afsender har truffet, og som netop udgør teksten som den foreligger.⁶⁹

Fordelen ved denne vinkel på retorisk legitimitet er ifølge Mikkelsen at man på den måde dels slipper for at skulle gætte på afsenderens intention, dels at man ikke behøver at undersøge hvorvidt teksten faktisk *har* manipuleret. I stedet kan man nøjes

med at spørge om tekstens retorik fungerer på en manipulerende måde. Mikkelsen argumenterer med andre ord for en *praktisk* løsning hvor man for så vidt undgår at kaste sig ud i gisninger om hverken virkelighed eller intention, men blot fokuserer snævert på den enkelte retoriske ytrings virkemåde.

Talerens eller kritikerens redskab

I en retorisk diskussion er det ikke kun et spørgsmål om hvad der ideelt set må være det sande, men også om hvad der er praktisk anvendeligt. Og det bærer argumenterne i teorierne om legitim retoriks argumentation præg af. Rent kronologisk er der en positiv tendens til at teorierne bliver mere og mere eksplicite og nuancerede i deres stillingtagen til det spørgsmål som denne artikel handler om.

Således ligger det helt implicit i Perelmans teori om det universelle publikum at taleren selv bliver standarden for den retoriske redelighed, og at sindelaget derfor er det eneste punkt man kan måle legitimiteten på. Teorien er klart afsenderrettet, for taleren kan – hvis han vil – kommunikere legitimt, men kritikeren kan aldrig rekonstruere hans universelle publikum. Stort set lige så underforstået er van Eemeren og Grootendorsts afvisning af intentionen; den bygger på en kritikerrettet teori hvor det vigtigste er at enhver med deres universelle regelsæt i hånden kan fastslå om en fejlslutning er forekommet eller ej. Det er ikke så lidt der på den måde kan blive kaldt fejlslutninger, og det er et af udgangspunkterne for Walton der dog holder fast i at det vil føre til psykologismer hvis kritikeren skal gætte på retors sindelag. I de nyere danske redelighedsteorier ses – mellem Jørgensen og Onsberg på den ene side og Mikkelsen på den anden – det samme skel mellem henholdsvis afsenderrettet og kritikerrettet

68 Mikkelsen (2002), side 101.

69 Mikkelsen (2002) side 114.

tankegang, og holdningerne til spørgsmålet om intentionen er tilsvarende divergerende.

De teoretikere som mener at afsenderintentionen er en afgørende parameter i normativ retorik er altså typisk afsenderrettede, og med en sindelagsetisk vinkel på legitimitet giver de retorikere et redskab til at sikre sig at vedkommende udøver en retorisk argumentation der er etisk forsvarlig. På den måde bliver denne retning praktisk anvendelig for den enkelte afsender som – uden nødvendighed – at ligge inde med (forestillingen om) en dybere sandhed om et givent emne eller den retoriske effekt på publikum – kan hævde at argumentere legitimt når vedkommende virkelig forsøger på det.

Men det er meget sjældent muligt for en kritiker at bedømme hvorvidt en retorik virkelig har haft det 'rigtige' sindelag og dermed om dennes retorik er legitim. I den henseende giver det modsatte synspunkt – hvor retorisk legitimitet er uafhængig af afsenderens intention – kritikeren mulighed for at bedømme en retorisk sproghandling uden at gætte på hvilken hensigt der ligger bag. På den måde er denne holdning praktisk anvendelig for kritikeren, og det er i retorisk sammenhæng det konsekvensetiske hovedargument mod sindelagsetikken. Men når man ikke bedømmer ud fra forholdet mellem forestillingen om afsenders intention og den retoriske ytring, må man tage udgangspunkt i forholdet mellem den retoriske ytring og en forestilling om tingenes sande tilstand – og dilemmaet er netop hvilket forhold der er bedst at undersøge.

Enten eller?

Med udgangspunkt i at der er tale om et dilemma, har målet her ikke været at affærdige én af de to holdninger. Men spørgsmålet er om det kan være en fordel – ikke for en eviggyldig og universel teoribygning, men for en intuitiv og praktisk anvendelig tilgang – at vende dilemmaet til en åben valg-

mulighed i den enkelte situation; hver tilgang har jo sin fordel for henholdsvis kritikeren og retoren. Såvel van Eemeren og Grootendorst som Jan Foght Mikkelsen afviser at tage højde for retors intention fordi man næsten altid vil være nødt til at underlægge sig påstanden om at det jo ikke var med vilje. Og hverken Perelman eller Jørgensen og Onsberg lægger op til at man af og til kan ignorere den gode vilje og kalde den velmenendes retorik for illegitim.

Men man kan lade sig inspirere af noget så håndfast som straffeloven hvor "[...] undskyldelig uvidenhed om eller undskydelig misforståelse af retsregler [...]"⁷⁰ kan nedsætte straffen for en handling der ellers som udgangspunkt er strafbar. Hvis man ikke vidste at det var ulovligt, er det med andre ord ikke så slemt. Og 'det var ikke med vilje' er en relevant omstændighed; strafbare handlinger straffes hårdest hvis de udføres forsætligt. Det betyder i praksis at for eksempel overlagt mord straffes med fængsel mellem fem år og livstid, mens uagtsomt manddrab straffes med bøde eller fængsel indtil 4 måneder⁷¹ – hvis man finder det undskyldeligt.

Dette lille ord – 'undskyldelig' – kan måske overføres til normativ retorik. Med en sådan tilgang må man i de enkelte tilfælde tage højde for om retorik *burde* have vidst bedre. Det vil sige at man i stedet for at vælge mellem enten sindelagsetikken eller konsekvensetikken kan benytte sig af begge perspektiver på én gang.

Hvis vi fx vender tilbage til spørgsmål om det legitime i at hævde at jorden er flad, vil vi hurtigt kunne fastslå at det er absolut *undskyldeligt* hvis man i tiden før den mest basale astronomi ikke bare troede, men også hævdede at jorden var flad. Men så må vi nok også påpege det illegitime i hvis man i dag – i lige så god tro – påstod det samme.

70 Straffeloven § 82.

71 Straffeloven § 237; § 241.

Forskellen er noget så retorisk ukontroversielt som *omstændighederne*: at man i gamle dage ikke havde forudsætningerne for at bedømme jordens form på samme måde som vi gør i dag. Dengang så jorden unægteligt helt flad ud – og med vore dages teknik ser den nogenlunde kugleformet ud.

Nu er omstændighederne i dette eksempel relativt overskuelige. Det er de ikke hvis vi ser på grundlaget for Danmarks deltagelse i krigen mod Irak i marts 2003. Men man kan konstatere at spørgsmålet om kendskabet til Saddam Husseins eventuelle masseødelæggelsesvåben spiller en vis rolle i diskussionen. Den danske regering hævdede i 2003 at Irak *havde* masseødelæggelsesvåben. I dag virker det ret sikkert at Irak ikke havde disse våben, men det virker desuden nogenlunde sandsynligt at regeringen ud fra de forhåndenværende efterretninger havde grund til at tro det. Og her er en situation hvor den retoriske kritiker hverken kan vide med sikkerhed om regeringen talte usandt ('der *var* ingen atomvåben') – eller om det i så fald var i god tro ('og det vidste de godt').

Men man må alligevel prøve at overveje begge dele – og desuden tage højde for i hvor høj grad masseødelæggelsesvåbnene blev brugt som argument for at gå ind i krigen, om regeringens ret kategoriske udtalelser var tro mod efterretningernes mere moderate sprogbrug, og måske allervigtigst: om regeringen *burde* have vidst bedre. Omtrent de samme spørgsmål kan regeringen som retor stille sig selv.

Det ses altså at dette er et kompromis snarere end en løsning; kritikeren undgår hverken gisninger om retors intention eller forestillingen om hvordan verden er skruet sammen, og ansvaret for både retor og kritiker bliver dermed større. Til gengæld er den tilgang grundlæggende retorisk idet man i endnu højere grad tager højde for den totale kontekst, og man undgår de mest absurde ekstremer på begge fløje; kritikeren kan frikende dem som for mange år siden hævdede at jorden er flad, men behøver ikke nødvendigvis bøje sig for enhver der hævder at det ikke var med vilje.

Om forfatteren:

Anders Due studerer retorik ved Københavns Universitet og er redaktør på det danske *RetorikMagasinet*.

Email: ad@andersdue.dk

Litteratur

- Aristoteles (1996): *Retorik*. Oversat af Thure Hastrup. Museum Tusulanums Forlag, København.
- Austin, J. L. (1975): *How to do things with words*. 2. udg. Oxford University Press, Oxford.
- Crosswhite, James (1989): "Universality in Rhetoric: Perelman's Universal Audience". I: *Philosophy and Rhetoric* 22, 1989, side 157-173.
- (1995): "Is There an Audience for this Argument? Fallacies, Theories, and Relativisms". I: *Philosophy and Rhetoric* 28, 1995, side 134-145.
- van Eemeren, Frans H. m.fl. (1996): *Fundamentals of Argumentation Theory. A Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments*. LEA, Mahwah.
- van Eemeren, Frans H. & Rob Grootendorst (1992): *Argumentation, Communication, and Fallacies: A Pragmatic-Dialectic Perspective*. LEA, Hillsdale.
- (1995): "Discussion Note: Perelman and the Fallacies". I: *Philosophy and Rhetoric* 28, 1995, side 122-133.
- Fafner, Jørgen (1977): *Retorik. Klassisk og moderne*. Akademisk Forlag, København.
- (1982): *Tanke og tale*. C.A. Reitzels Forlag, København.
- Foss, Foss & Trapp (red.) (1991): "Chaim Perel-

- man". I: *Contemporary Perspectives on Rhetoric*, side 119-141. Waveland Press, Prospect Height.
- Hill, Forbes (1972): "Conventional Wisdom – Traditional Form – The President's Message of November 3, 1969". I: *The Quarterly Journal of Speech*, vol. 58, #4, december 1972, side 373-386.
- Jørgensen, Charlotte (1995): "Debattens væsen og uvæsen: Om fjendtlighed i offentlig debat". I: *Retorik Studier* 10, side 3-43. C. A. Reitzels Forlag, København.
- (2000): "Hvem bestemmer hvad der er god retorik? Vurderingsinstanser i normativ retorik". I: *Rhetorica Scandinavica* 15, 2000, side 34-48
- Jørgensen, Charlotte & Merete Onsberg (1999): *Praktisk argumentation*. 2. udgave, Teknisk Forlag, København.
- Lindhardt, Jan (1987): *Retorik*. 3. udgave, Rosinante, København.
- Longman Dictionary of Contemporary English* (1995). Pearson Education Limited, Essex.
- Mikkelsen, Jan Foght (2002): *Formidlingsetik. Bidrag til en etik om strategisk kommunikation*. Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg.
- Minot, Walter S. (1981): "A Rhetorical View of Fallacies: Ad Hominem and Ad Populum". I: *Rhetoric Society Quarterly* 11, 1981, side 222-235.
- Perelman, Chaïm (1984): "The New Rhetoric and the Rhetoricians: Remembrances and Comments". I: *Quarterly Journal of Speech* 70, 1984, side 188-196.
- Perelman, Chaïm, (1990): "The New Rhetoric: A Theory of Practical Reasoning". Oversat af E. Griffin-Collart O. Bird. I: Bizzell & Herzberg (red.): *The Rhetorical Tradition, Readings from Classical Times to the Present*, side 1077-1103. Bedford Books of St. Martins Press, Boston.
- Perelman, Chaïm & Lucie Olbrechts-Tyteca (1969): *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Oversat af John Wilkinson & Purcell Weaver. University of Notre Dame Press, Notre Dame.
- Straffeloven*. Lovbekendtgørelse nr. 960 af 21.9.2004. www.retsinfo.dk.
- Tindale, Christopher W. (1999): *Acts of Arguing: A Rhetorical Model of Argument*. State University of New York Press, Albany.
- Toulmin, Stephen (1974): *The Uses of Argument*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Walker, Gregg B. & Malcolm O. Sillars (1990): "Where is Argument? Perelman's Theory of Values". I: Trapp & Schuetz (red.): *Perspectives on Argumentation. Essays in Honor of Wayne Brockriede*, side 134-150. Waveland Press, Prospect Height.
- Walton, Douglas (1995): *A Pragmatic Theory of Fallacy*. The University of Alabama Press, Tuscaloosa.